ئەفلاتون

فەیلەسوفی ئەبستمولۆژیاو ئیستاتیکا و فەلسەفەی سیاسی

ئەنوەر حسێن

"دیموکراسی شتێکە زۆر قابیلی گەندەڵبوونە، دەرگا لەسەر گێرە شێوێنی، دیکتاتۆرە پەنهانەکان ئاوەڵادەکات،

بۆی هەر سەرجەم بگاتە ستمکاری"

گەر باس لە فەلسەفە و مێژووی فەلسەفە بکرێت، بێگومان دەبێت قوتابخانەی یۆنانی یان فەلسەفەی یۆنانی کۆن بە سەرچاوەی ئەو فەلسەفەیە بزانین و رۆڵی هەریەکە لە (سوقرات، ئەفلاتون و ئەرستۆ)ش لەناو فەلسەفەدا بەدروشاوەترین قۆناغی فەلسەفە و بەتایبەتی فەلسەفەی یۆنانی کۆن و سەرچاوەی ئەمڕۆش بزانین.

لەمبارەیەوە قسە لەسەر یەکێك لەوانە (ئەفلاتون)ی فەیلەسوف دەکەین.

ئەفلاتون یەکێکە لە گەورەترین فەیلەسوفەکانی مێژووی مرۆڤایەتی کە لەساڵی (٤٢٨) پ.ز لە دورگەی ئەسینا لەدایك دەبێت و دەبێتە خوێندکاری سوقرات، مامۆستای ئەرستۆ، کە دواتریش بەهەرسێکیان قۆناغێکی زێڕینیان لە مێژووی فەلسەفەدا پێکهێنا.

بەڵام کارەکانی ئەفلاتون جیاوازتر بوون، لە بوارەکانی (ئەبستمۆلۆژیا- میتافیزیکا-ئیستاتیکاو فەلسەفەی سیاسیدا) رۆڵی مێژوویی و گەورەیان هەبوە لەسەر گشت جیهان و ئەورووپادا بەتایبەتی.

سەرچاوە مێژووییەکان باس لەوە دەکەن کە ئەفلاتون دوو براو خوشکێکی هەبوەو ناوی راستەقینەشی (ئەریتسۆکلێس)ە کە بەناوی باپیرەوە ناو نراوە.

مێژووی ژیانی ئەفلاتون باس لەوە دەکات کە لەساڵی (٣٩٩-پ.ز) ئەفلاتون دوای مردنی سوقرات لە ئەسینا رادەکات بۆ باکوری مێگارا لەئەفەریقا و دواتر بە گەشت دەچێتە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی ئەورووپاوە.

لەکتێبی نامەی حەوتەمدا باس لەوەدەکات کە لەتەمەنی چل ساڵیدا چۆتە ئیتاڵیا، بەڵام دواتر بڕیار دەدرێت وەکو کۆیلە بفرۆشرێت لەلایەن(دیونوسیوس) یەکەم فەرمانڕەوای سیراکوس لەسیسیل و دواتریش لە ساڵی (٣٨٧ پ.ز) ئەکادیمیایەك دادەمەزرێنێت کە زۆربەی ژیانی لەوێدا بەسەر دەبات، تا لەساڵی (٣٤٧ پ. ز) لە تەمەنی (٨١) ساڵیدا دەمرێت.

جیا لەوەی ئەفلاتون کاریگەری لەسەر زۆر فەیلەسوفی دوای خۆی هەبوە(کانت و دیکارت) لەهەمانکاتدا پێشتریش خۆی کەوتۆتە ژێرکاریگەری زۆر فەیلەسوفی وەك (سوقرات کەلە ساڵی (٣٩٩)پ. ز حوکمی مەرگی بەسەردا درا، ئەفلاتون ئەو بەتاقە پیاوی دادپەروەری سەر زەوی دادەنێت. هەروەها کەوتۆتە ژێر کاریگەری هیراکلیتس کە باوەڕی وابوە ئاگر یەکەمین مادەیە و سەرچاوەی یەکەمینەو دونیاش لە گۆڕانێکی رێك وپێکدا رێ دەکات و لە دامەزرێنەرانی میتافیزیکای یۆنانیە و جیا لەوەیش ئەفلاتون کاریگەری(پارمینیدێس و زینۆن)ی لەسەرە، کەلەفەیلەسوفێکی گەورەی یۆنانیە دەربارەی سروشتی دیالەکتیکانەی جووڵە دواوەو لەگەڵ پاومێندێسدا لەسەر یەکێتی میتافیزیکایی بۆچونەکانی ئەفلاتون نزیك بوو.

لەمبارەیەوە دەبێ ئەوە بڵێم ئەفلاتون زۆر لە ژێرکاریگەری سوقراتدا بووە، بە شێوەیەك کە لە زۆربەی دیالۆگەکانیدا سوقراتی کردۆتە کاراکتەری سەرەکی و قسەکەری بنەڕەتی لە دیالۆگەکانی ئەفلاتوندا گەلێك گرفتە بنەڕەتیەکانی فەلسەفە دەخەنە روو.

لەمبارەیەوە لە یەکێك لە دیالۆگانەدا هاتووە.

((رەتکردنەوەی وەڵامدانەوەی خراپە بە خراپە، وەڵامدانەوەی ئازاردان بەئازاردان یان خراپە بە خراپە(کریستۆن- کۆمار کتێبی یەکەم)).

ئەمەش هەڵوێستێکی ئەخلاقیە کە ئەفلاتونی پێ دەناسرێتەوە.

جیا لەمەش ئەفلاتون لە روی سایکۆلۆژیشەوە لەناو دەقەکاندا دەبینین لە شوێنکدا دەڵێ:

"هەموو خراپەکارییەك بە نەزانی دەکرێت، چونکە هەموو کەس ئارەزووی ئەوە دەکات کە چاکە(پرۆتاگۆراس)* جیا لەوەی لە دیالۆگاکاندا هەڵویستی ئایینی و ئەپستمۆلۆژی لێکداونەتەوە.

یەکێکی تر لەونوسینانەی ئەفلاتونی پێی دەناسرێتەوە(تیۆری فۆرمەکان) کە ئاماژەی بۆسەرو هەستی (فۆرمەکان) کردوە، تا دەڵێت" کە شتە دیاریکراوەکان، بەرهەستەکان بۆ نموونە دارو بەرد هاوشێوەی وەکو خۆیان هەیە، کە بەرەهایی و بێ گۆڕان بەتەواویی بە شێوەیەکی جەوهەری لێکدەچن"

سەبارەت بەرەخنەگرتنی ئەفلاتون لەکارە هونەریەکان لەم کتێبەدا باس لەوە دەکرێت، کە لە کۆماردا ئەفلاتون رەخنە لە هونەری لاسایکردنەوە دەگرێت، هەربۆیە لە کتێبی کۆماردا، زۆربەی شاعیرو هونەرمەندەکان (لەحاڵەتی نایاب- کالیپۆلیس) دەکرێنە دەروە، هەموویان بە لاسایکەرەوە لە قەڵەم دەدات نەك فاکتی و واقیعی.

*عشق لای ئەفلاتون

یەكێكی تر لە نوسینەكانی ئەفلاتون كە لە(خوان)(فایدروسدا) باسی لێوەدەكات (تیۆری تیرۆس)ە كە باس لە ئەندێشەی ئەو دوو خۆشەویستیەی كە یەكتری تەواو دەكەن و دەبن بەیەكتری تا ئەو رادەیەی خۆشەویستی كراوە بە مەزنترین(شێتی یەزدانیانە) ئاوا باسی عەشق دەكات ((كە بەرەو بەرزترین ئاستی سروشتی بفڕن و ئەو پەڕی دەستكەوتی مرۆیی بەدەست بهێنن)).

بەڵام پەیوەندی سێكسی راستەقینەی راستەوخۆ، لە نێوان خۆشەویستاندا بە فۆرمە نزم و بێهودەكانی گوزارشت ئیرۆتیكانە لە قەڵەم دەدات. تا ئیرۆس توشی دارمان و گەندەڵی و بۆگەن بوون نەبێت، پێویستە هێزو خۆشەویستی بچێتە ناو مەبەستێكی باڵاوە، كەلە فۆرمی جوانیدا بەرجەستە دەبێت.

لەدوایین دیالۆگەكان ئەفلاتون سەبارەت بە عەشق و خۆشەویستی پێوایە " زۆربەی خەڵكی بەداخەوە بە خۆتەرخانكردنی خۆیان بۆ چێژوخۆشی و لەزەتەكانی جوانی جەستەیی، وزەی راستەقینەی خۆشەویست بە فیرۆ دەدەن)

*فەلسەفەی سیاسی لای ئەفلاتون

وەكو پێشتر وتمان، ئەفلاتون وەكو فەیلەسوف قسەی لەسەر زۆر بابەتی (ئەبستمۆلۆژیا، میتافیزیكا، فۆرم،ئیتیك، ئیستاتیكا) كردوە، بەڵام جیا لەمانە لە بواری فەلسەفەیی سیاسیشدا رۆڵی بەرچاوی هەبوە.

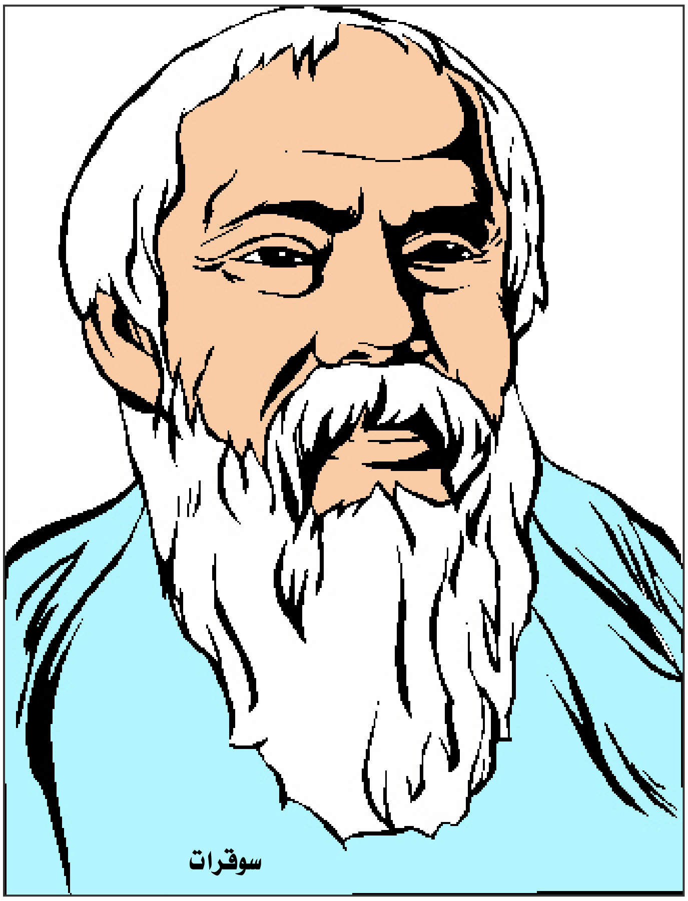
سوقرات

بە شێوەیەك یەكێك لە نوسەرانی ئەوروپی دەڵێت" ئەفلاتون فەیلەسوفێكی سیاسی دەركەوتوش بوە و ئایدیاكان كاریگەری زۆریان لەسەر تیۆرە سیاسیەكانی دوای خۆی هەبوە، جیا لەكاریگەری لەسەر فەلسەفەكەی ئەرستۆ هەبوەو كاریگەری بەرچاوی لەسەر هزرو سیاسی خۆرئاوایی هەیە، تا ئەو كادیمیایەی كە لەساڵی (٣٨٥ پ. ن) دایمەزراند، بوو بە مۆدێلێك بۆ زانكۆو قۆناغەكانی خوێندنی زانكۆی لە ئەوروپای دوای خۆی.

((باشترین سیستمی سیاسی ئەقلانیانە و دروست، سیستمێكە یەكیەتێكی هارمۆنییانە بۆ كۆمەڵگا دابین بكات و بەو هۆیەوە هەموو بەشێك لە بەشەكانی گەشە بكات))

واتا مەبەستی سیستمی عەقڵانی تا دەتوانێ تەرزی شارەزایی و دیموكراسیانە پراكتیزە بكرێت، لە تێروانینی ئەفلاتون سەبارەت بە فەلسەفەی سیاسی و نیگەران لە سیستمی سیاسی خراپ و ئۆلیگاریشی ئەفلاتون قەناعەتی وایە كە ((رەگەزی مرۆڤ هەرگیز لەو خراپانە رزگاری نابێت، مەگەر ئەوانەی بە راستی فەیلەسووفن، دەسەڵاتی سیاسی بگرنە دەست و ببنە فەرمانڕەوا، یا فەرمانڕەوایان و دەسەڵاتدارانی شار خۆیان، خویان بدەنە فەلسەفەو ببنە فەیلەسوفی راستەقینە))

ئەم قسەیەی ئەفلاتون دوای مەرگی سوقرات هات، بەڵام ئەم تیۆرە بە ئەلتەرناتیفی رژێمە تۆتالیتارو گەندەڵ و ئۆلیگاریشیەكان دادەنێت، پێیوایە دەكرێت چارەسەرێكی گونجاو بێت و هەر لەسەردەمی ئەوداو لەژێر كاریگەری بۆچوونەكانی ئەو، ئەرستۆی

خوێندکاری خۆیدا بوو، لە سیستمی سیاسی یۆنان گۆڕاوە، دەستبەداری میلیتاریەت و داگیرکاری بوو، بوە سەنتەری هزری رۆشنبیرو دواتریش یۆنان هەتا ئێستاش لەژێر سایەی تێزەکانی ئەفلاتوندا بە تایبەت بوە قوتابخانەی فەلسەفی لە چوار فەلسەفەی سەرەکیدا(ئەکادیمیاکەی ئەفلاتون، قوتابخانەی تایبەتی ئەرستۆ، فەیلەسوفانی باخچە- ئیپکۆریزم و ستۆیزم- قوتابخانەی ستۆیینز).

واتا ئەمانە گەورەترین چوار قوتابخانەی یۆنان بوون کە تائێستاش وەکو مێژوویەکی هزری و گرنگی سەیردەکرێت.

بۆچونە واقیعەکان ئەفلاتون لەسەر باشترین سیستمی سیاسی لە کتێبی کۆماردا دەگاتە لووتکە بەردەوام لە کتێبی کۆماردا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەبێ داکۆکی لە دادوەری بکرێت، وەکو بەهایەکی، گەردونی بناغەی باشترین سیستمی سیاسی.

دادپەروەریش لای ئەفلاتون وا پێناسە دەکرێت کە((گەر بەوردی لێ تێبگەین، بەرژوەندی تایبەتی هیچ بەرەیەکی ناوشار نییە، بەڵکو بایەخدەدات بە چاکەی گشتی هەموو کۆمەڵەی سیاسی و قازانجی هەموانیشە، هەستی یەکێتی دەدات بە شار، ئەفلاتون پێیوایە نادادپەروەری دەبێتە هۆی شەڕی ناوخۆ، ترس و لەرزو شەڕوپێکدان)).

هەر لە تێڕوانینی ئەفلاتون سەبارەت بەباشترین سیستمی سیاسی پێیوایە ((بریتییە لە رەچاوکردنی هەمەجۆریی کۆمەڵایەتی و بەرژەوەندی ناتەبەکان ، کەمەترسی کێشەو گێچەڵی ناوخۆبکات لە خۆیاندا هەڵگرتون))

تا جارێکی تر دەڵێت" دوو بەرەکی و شەڕی ناوخۆ گەورەترین مەترسین بۆسەر شارو، بگرە لە دوژمنی دەرەکی مەترسیدارتریشن، لای ئەفلاتون ئاشتی، بەهایەکە زۆربەی خەڵك بە شێوەیەکی سروشتی ئارەزوی دەکەن ئەو لە کۆماردا دەڵێ ((پێویستە لە نێوان گروپە کۆمەڵایەتیەکاندا گەشە بە ئاشتی کۆمەڵایەتی بدرێت))

ئەفلاتون لە کۆماردا دیموکراسی بە باشترین فۆرمی حکومەت نازانێت و رەخنە لە دیموکراسی راستەوخۆی بێ چاودێری سەردەمی خۆی دەگرێت، ئەو پێیوایە ((دیموکراسی مەترسی ئازادیی زیادەڕۆییان تێدایە، هەرکەس چی پێخۆشە وابکات، ئەمەش بەرەو پشێویمان دەبات))

دەکرێت سەبارەت بە دیموکراسی چەندە بۆچوونی تازە لای ئەفلاتون بزانین لە بابەتی.

((دیموکراسی شتێکە زۆر قابیلی گەندەڵبوونە، دەرگا لەسەرگێرەشێوێنیٚ دیکتاتۆرە پەنهانەکان ئاوەڵادەکات و بۆی هەیە کە ئەنجام بگاتە ستەمکاریی))

گەرچی ئەفلاتون ئەم تێڕوانینەی بۆ دیموکراسیەتی یۆنانی بوەو رەنگە جیاوازبێت، لەگەڵ ئەو دیموکراسیەی ئەمڕۆ مۆدێرنیتی لیبراڵ بانگەشەی بۆ دەکات، بەلاّم ناکرێت نکۆڵی لەو تێزەی ئەفلاتونیش بکرێت سەبارەت بەم مەسەلەیەو دیموکراسی هەر ئێستا لە زۆربەی وڵاتی جیهاندا بۆتە شتێکی روکەش و هەڵخلێتێنەرو ساختەچیەت و گەندەڵبونی سیستمە سیاسیەکان.

بۆ نموونە هەر بە ناوی دیموکراسیەوە، هەڵبژاردنێك ئەنجامدەدرێت، کە ئاکامەکەی پێچەوانەی دیموکراسی و ئازادیە ئەمەش گەندەڵبوون و سیستمی سیاسی و دیموکراسیە.

*ئەگەر چی بۆچونێك هەیە زۆرجار ئەفلاتونی بە تۆتالیتارلیست تۆمەتبار دەکات، بەلاّم نوسەری ئەم کتێبە دەڵێت"دیدی سیاسیانەی ئەفلاتون لەچەند روویەکەوە زۆر جیاوازە لەدەوڵەتی تۆتالیتار، بەوپێیەی ئەفلاتون لە یاساکانیدا روونی دەکاتەوە کە ئازادی یەکێکە لەبەها سەرەکیەکانی کۆمەڵگاو جیا لەوەی پشتگیری دادپەروەری، هاوڕێیەتی، دانایی، ئازایەتی و میانڕەوی دەکات، لەهەمانکاتدا دژی دووبەرەکی یان تیرۆرە، کە ئەمانە لە خەسڵەتی سیستمی تۆتالیتارە))

ئەفلاتون زیاتر لە سەر چەمکی حکومەت و سیستمی سیاسی دەوەستێت و دەڵێت" حکومەت بۆ بەرژوەندی هاوڵاتیان و هەموو چینە کۆمەڵایەتیەکان هاتۆتە کایەوە، پێویستە حکومەت لەنێوان بەرژوەندییە بەگژداچوەکاندا ناو بژیوانی بکات)" ئەم هێزە لەشارە ئایدیاڵیەکەی کۆماردا فەیلەسوف فەرمانڕەوایی دەکات، چونکە ئەفلاتون قەناعەتی وابوو کە دەبێ یان فەیلەسوفەکان دەسەڵاتی سیاسی بگرە دەست و ببنە فەرمانڕەوا یان دەسەڵاتداران ببنە فەیلەسوف و خۆیان بوونە فەلسەفە".

"کارل پۆپەر: فەیلەسوفی زانستی و خاوەنی تیۆری میتۆدی زانست. سەبارەت بە بۆچونەی ئەفلاتون دەڵێت" مەبەستی ئەفلاتو

لە شارە ئایدیاڵەکەیدا ئەوەیە، هەموو تاکەکانی کۆمەڵگا دەرفەتی یەکسانیان پێدراوە، بۆ ئەوەی کامەران بژین، دوای کامەرانی بکەون، بەڵام لەسەر حسابی ئەوانی تر نا".

لە کتێبی کۆماریشدا ئەفلاتون وا پێناسەی دادپەروەری دەکات((دادپەروەری نە مافی بەهێزترینەو لە بەرژەوندی بەهێزترنیشیدایە، بەڵکو مافی باشترین و بەرژەوندی تەواوی کۆمەڵگایە))

یەکێکی تر لە تێزەکانی تری ئەفلاتون بریتیە لە (نەمری روح) وەڵامی ئەو پرسیارەی کە دەڵێ "من کێم..؟" ئەوە" رۆحێکی نەمرە، کەبەدکاری گەندەڵی دەکات و نیکی خاوێن دەکاتەوە".

دەکرێت نمونەیەکی تر لە کۆمار وەرگرین، لەسەر باشترین سیستمی سیاسی، کە چوار خەسڵەت دەستنیشانکراوە لە بابەتی"دادپەروەری ، دانایی، میانرۆیی و جوامێری" ئەم چوار خاڵەش بەو شێوەیە شیکراوەتەوە.

*دادپەروەری، واتا یەکسانێتی کە زامنی پاراستنی گشتی مافەکانی هەموو گروپە کۆمەلایەتیەکان بکاتەوە.

*دانایی: توانستی سەرکردایەتی.

*جوامێریی: تەنها ئازایەتی سەربازیانە نییە، بەڵکو ئازایەتی مەدەنیە.

*میانڕویی: ئاڵۆگۆڕی فەرمانڕەوایی و فەرمانڕەوایی فراوان.

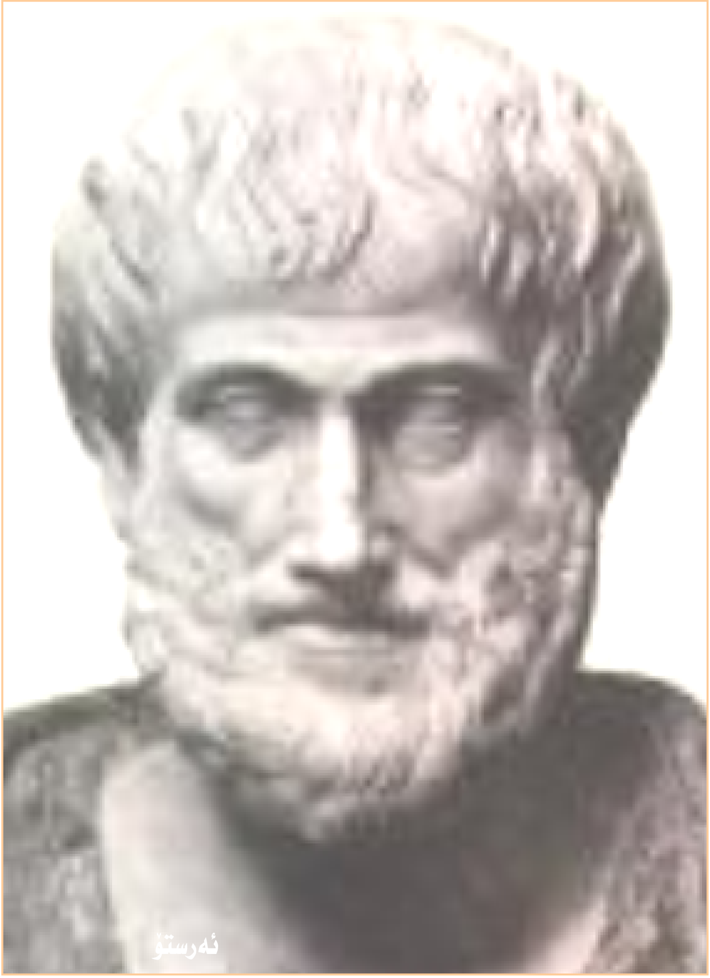
ئەرستۆ

بە کورتی لە تێڕوانینیەکانی ئەفلاتون لە بارەی فەلسەفەی سیاسی ئەودا، تێزە گرنگەکانی ناکرێت نکوڵی کراوبن بەتایبەتی کە ئەو سەرەڕای رەخنەی لە دیموکراسی و تێڕوانینی جیاوازی بۆ سیستمی سیاسی، بەڵام جەخت لەسەر سەروەری یاساو سیستمی فرە رێکخراوەیی وئاڵۆگۆڕە دەسەڵات و دانایی فەرمانڕەوایان و دەستاو دەستکردنی دەسەڵات و هەڵبژاردنی خزمەتگوزارە مەدەنی و دادپەروەرو یەکسانی نێو لە گروپەکانی کۆمەڵگا دەکات، کە ئەمانەش تازەترین تێزەکانی مۆدێرنەکان و سیستمی سیاسی مۆدێرنن لە کۆمەڵگای خۆرئاواییدا.

***

لەبەشی سێیەمی ئەم کتێبەدا(ئەفلاتون)و ریچارد کراون دەڵێ" زۆرن ئەوانەی قسەیان لەسەر فەلسەفە کردوەو ناونران فەیلەسوف، بەڵام لەناو ئەوانەدا ئەفلاتون یەکەم بیریارنییە، وشەی فەیلەسوفی بدەینە پاڵ، بەڵام ئەو زۆر ئاگایانە زانیویەتی چۆن دەستبداتە فەلسەفە))

تا دواجار ئەفلاتون لە ساڵی(٣٤٧ پ. ن) دەمرێت.

*خوێندنەوەیەك بۆ کتێبی (ئەفلاتون). نوسینی تۆماس بریکهاوس، کۆراب کار بۆ ڤیج، ریچارد کراون

وەرگێران: ئاوات ئەحمەد-٢٠٠٥
لەبڵاوکراوەکانی چاپخانەی سیما